

בס"ד

תולדות השמים והארץ לפרשת נח (ע"פ שעורו של הרב מנחם ליבטאג)

3. חלוקת הפרשיות בפרקים א' – ט"ו לנושאים

כללי	נושא משותף	נושא עיקרי	הפסוקים
1	יצירת הטבע	הבריאה בשבעה ימים	א ; א - ב ; ג
2	גן עדן ("השגחה")	תולדות השמים והארץ - סיפור גן עדן	ב ; ד - ג ; טו
3	"	עונשה של חוה	ג ; טז
4	"	עונשו של אדם	ג ; יז-כא
5	"	הגירוש מגן עדן	ג ; כב-כד
6	(מחוץ לגן עדן)	קין והבל	ד ; א-כו
7	המבול	ספר תולדות אדם מאדם עד נח	ה ; א-לא
8	"	הידרדרות האדם	ה ; לב ו- ד
9	"	הסיבה למבול (שם הו"ה)	ו ; ה-ח
10	"	הסיבה למבול (שם א-להים)	ו ; ט-יב
11	"	סיפור המבול	ו ; יג-ח ; יד
12	"	האדם לאחר המבול	ח ; טו-ט ; ז
13	"	ברית הקשת	ט ; ח-יז
14	"	חטאו של חם ועונשו	ט ; יח-כט
15	שבעים האומות	תולדות בני נח	י ; א-לב
16	"	מגדל בבל	י"א ; א-ט
17	אברהם אבינו	תולדות שם עד תרח	י"א ; י-לב
18	"	עליית אברהם לארץ	י"ב ; א-ט
19	"	לוט ואברהם	י"ב ; י-יג, יח
20	"	מלחמת המלכים ארבעת	י"ד ; א-כד
21	"	ברית בין הבתרים	ט"ו ; א-כא

הפרשייה הפותחת של כל אחד מהנושאים הכלליים (המפורטים בעמודה השמאלית) היא פרשיית "תולדות".

למעשה אפילו הפתיחה לסיפורי גן עדן היא "**אלה תולדות השמים והארץ**..." [ב ; ד]!

פרשיות ה"תולדות" הן אפוא מעין כותרות המחלקות את הפרקים לנושאייהם העיקריים.

שני הנושאים העיקריים בפרשתנו הם ללא ספק המבול ומגדל בבל.

אלא שהתורה מקדימה לכל אחד מהסיפורים הללו רשימת "**תולדות**" - רשימה של דורות העולם.

1. בראשית פרק ו' – לפני המבול

(ט) **אֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ אִישׁ צְדִיק תָּמִים הָיָה בְּדַרְתָּיו אֶת הָאֱלֹהִים הִתְהַלֵּךְ נֹחַ:**
(י) **וַיֹּלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים אֶת שֵׁם אֶת חָם וְאֶת יָפֶת:**

2. בראשית פרק י' – לפני סיפור מגדל בבל

(א) **וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וַיִּפֹּת וַיֹּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחֵר הַמִּבּוֹל:**

(ב) **בְּנֵי יָפֶת גִּמְרֵם וּמְדַי וְיוֹן וְתֵבֶל וּמִשְׁךְ וְתִירָס:** ...

(ו) **וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וְפוּט וְכַנְעַן:** ...

(כב) **בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשָׁד וְלוֹד וְאַרְם:** ...

(לב) **אֵלֶּה מִשְׁפְּחוֹת בְּנֵי נֹחַ לְתוֹלְדֹתָם בְּגוֹיָהֶם וּמְאֵלֶּה נִפְרְדּוּ הַגּוֹיִם בְּאַרְצָם אַחֵר הַמִּבּוֹל:**

במה שייכות רשימות התולדות האלו לסיפור?

ובכלל: מדוע רואה התורה צורך לפרט באריכות את כל הרשימות האלה?

שיעורנו השבוע ישים מבוא ללימוד ספר בראשית בכך שיעסוק במהותם של "**ספרי התולדות**" ובאופן שבו הם עוזרים לעצב את המסגרת של הספר בכללותו.

פתיחה

ההנחה הבסיסית שמנחה אותנו בלימוד חמשת חומשי תורה היא שלכל אחד מהחומשים יש נושא עיקרי, שאותו ניתן לזהות באמצעות מעקב אחרי רצף הפרשיות (הכוונה לפרשיות ה"פתוחות" וה"סתומות" ולא לפרשיות השבוע) על נושאייהן השונים.

על מנת להגדיר את הנושא של כל ספר עלינו אפוא לארגן תחילה את הפרשיות השונות בקבוצות בעלות נושא משותף (מעין פרקים בסיפור).

לאחר מכן נוכל לעמוד על התפתחות הצגת נושא הספר באמצעות סדר ה"פרקים" הללו והמעברים ביניהם.

בשיעורנו השבוע ניישם שיטה זו.

לשם כך נציג את רשימת הפרשיות בחמישה עשר הפרקים הראשונים ונאחד בקבוצות את הפרשיות שיש להן מכנה משותף בולט.

פירוש המילה "תולדות" הוא "הילדים של...".

תחת הכותרת "תולדות אדם" יבואו, אם כן, סיפורים על ילדיו ונכדיו של אדם - קין, הבל, שת, אנוש וכו' ;

תחת הכותרת "תולדות נח" יבואו סיפורים על צאצאי נח ;
וכן הלאה (להסבר מפורט יותר עיין בפירוש רשב"ם ל"ז ; ב).

[ייתכן שגם לכותרת "תולדות השמים והארץ" (ה ; א), שאחריה מופיעים הסיפורים על אדם הראשון, יש אותה משמעות.

לפי הסבר זה האדם הוא כביכול "ילדם" של השמים והארץ.

ואכן, בריאת האדם מתוארת בפרק ב' כשילוב בין "עפר מן האדמה" לבין "נשמת חיים".

יש בכך אולי רמז לתפקידו הרוחני של האדם בעולם - לחבר בין שמים וארץ.].

חלק מפרשיות התולדות בספר בראשית הן תמציתיות ומציינות רק שפלוני תי, נשא אישה, הוליד את פלוני ופלוני ומת, ואילו פרשיות אחרות הן מפורטות יותר וכוללות סיפורים אודות האישים השונים המוזכרים בהן, כגון תולדות נח, תרח ואברהם.

להלן נראה כי חלוקת ספר בראשית לספרי תולדות איננה רק המסגרת הספרותית המגדירה את ספר בראשית כחטיבה עצמאית וכי יש לה גם משמעות להבנת הנושא העיקרי של הספר.

פרשיות התולדות הקצרות, העוסקות רק בסדרי הדורות, מתארות את התפתחותו הטבעית של העולם, ואילו הפרשיות הארוכות, המתארות בהרחבה אירועים שונים, מתארות את התערבותו של ה' במהלך ההיסטוריה.

שתי חטיבות בספר בראשית

ספר בראשית מתחלק באופן ברור לשתי חטיבות עיקריות :

א) בריאת המין האנושי על ידי ה' (פרקים א-י"א).
ב) בחירתו של ה' באבות (פרקים י"ב-י"ז ; פרק י"א, המספר על תולדות שם, מהווה פתיחה לסיפורים על אברהם).

נבאר דברינו :

בחטיבה א' יש התייחסות למין האנושי בכללו, ולא לעם נבחר מסוים.

אמנם ישנו סיפור ארוך ומפורט אודות נח (שהוא אדם פרטי), אך התייחסות מיוחדת זו איננה נובעת מכך שממנו עתיד לצאת העם הנבחר כי אם מהעובדה שממנו עתיד להימשך קיום האנושות בכללה, המיוצגת על ידי 70 האומות הנזכרות בפרק י'.

[שם ויפת מקבלים אמנם ברכות מיוחדות, אך התפיסה של עם נבחר מופיעה רק עם תחילת הסיפורים על אברהם אבינו.].

בחטיבה ב' [פרקים י"ב-י"ז] מתחיל סיפורו של עם ישראל - העם הנבחר - בסיפור על בחירת ה' באברהם, אבי האומה.

שאר הספר מתאר אילו מצאצאיו של אברהם נבחרו כממשיכיו (יצחק ויעקב) ואילו נדחו (ישמעאל ועשו).

הטבלה הבאה מציגה את חלוקת הפרקים על פי שיטה זו :
4. חלוקת הפרקים ע"פ פרשיות ה"תולדות"

פרקים	נושא
ב	תולדות שמים וארץ
ב-ד	האדם בגן עדן (ומחוץ לו)
ה	תולדות אדם (מאדם ועד נח)
ו-ט	המבול
י	תולדות בני נח (בניהם של שם, חם ויפת)
י"א ; א-ט	מגדל בבל
י"א	תולדות שם (משם ועד תרח)
י"ב	בחירת ה' באברהם אבינו

על אף שלרוב אין מבחינים בכך, פרשיות התולדות יוצרות בעצם את המסגרת הכללית של ספר בראשית!

תופעה זו נמשכת, למעשה, לאורך כל הספר, שהרי אנו מוצאים "תולדות" לישמעאל :

5. בראשית כ"ה – תולדות ישמעאל

(יב) וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם אֲשֶׁר יָלְדָה הַגֵּר הַמִּצְרִית שְׁפָחַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם: (יג) וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל בְּשֵׁמֹתָם לְתוֹלְדֹתָם בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נָבִית וְקָדָר וְאַדְבָּאל וּמְבַשֵּׁם: (יד) וּמִשְׁמַע וְדוּמָה וּמִשָּׂא: (טו) חֲדָד וְתִימָא יְטוּר נָפִישׁ וְקַדְמָה: (טז) אֵלֶּה הֵם בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּחֻצְרֵיהֶם וּבְטִירְתֵּם שְׁנַיִם עָשָׂר נִשְׂאִים לְאַמְתָּם: (יז) וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל מֵאֵת שָׂנְה וְשִׁלְשִׁים שָׁנָה וְשִׁבְעֵ שָׁנִים וַיְגַעַע וַיָּמָת וַיֵּאֱסֹף אֶל עַמּוּי:

ליצחק :

6. בראשית כ"ה – תולדות יצחק

(יט) וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק: (כ) וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ אֶת רַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדַן אֲרָם אַחֹת לְבֵן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה: (כא) וַיֵּעָתֶר יִצְחָק לַיהוָה לֵנַכַח אֲשֶׁתּוֹ כִּי עָקְרָה הוּא וַיֵּעָתֶר לוֹ יְהוָה וַתַּהַר רַבְקָה אֲשֶׁתּוֹ: (כב) וַיֵּתְרָצוּ הַבָּנִים בְּקַרְבָּה וַתֹּאמֶר אִם כֵּן לָמָּה זֶה אֲנִכִי וַתֵּלֶךְ לְדַרֵּשׁ אֶת יְהוָה: (כג) וַיֹּאמֶר יְהוָה לָהּ שְׁנֵי גֵימִים { גוֹיִם } בְּבֶטֶןךָ וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּנִּי: (כד) וְפָרְדוּ וְלֹאִם מֵלֹאִם יֵאָמֵץ וְרַב יַעֲבֹד צִעִיר...

לעשו :

7. בראשית ל"ו – תולדות עשו

(א) וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת עֵשָׂו הוּא אֲדוּם: (ב) עֵשָׂו לָקַח אֶת נָשָׁיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן אֶת עֵדָה בַּת אֵילֹון הַחֲתִי וְאֶת אֶהְלִיבָמָה בַּת עֵנָה בַת צַבְעוֹן הַחִוִּי: (ג) וְאֵת בְּשֵׁמֹת בַּת יִשְׁמָעֵאל אַחֹת נְבִיֹת...

וליעקב :

8. בראשית ל"ז – תולדות יעקב

(ב) אֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שִׁבְעָה עָשָׂרָה שָׁנָה הָיָה רָעָה אֶת אָחִיו בְּצֹאן וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֵת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם: (ג) וַיִּשְׁרָאֵל אֶהָב אֶת יוֹסֵף מִכָּל בְּנָיו כִּי בֶן זִקְנִים הוּא לוֹ וְעָשָׂה לוֹ פְתֻנֹת פָּסִים: (ד) וַיִּרְאוּ אָחִיו כִּי אֶתּוֹ אֶהָב אֲבִיהֶם מִכָּל אָחִיו וַיִּשְׁנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דַבְּרוֹ לְשָׁלֵם:

כל סיפור בספר בראשית כולו, אם כן, במסגרת של "ספר תולדות" כלשהו.

מה משמעות השימוש במילה "תולדות" כמסגרת לסיפורי בראשית?

הטבלה הבאה מראה כיצד מסייעת בידנו החלוקה לספרי תולדות בזיהוי שני חלקי הספר:

9. חלוקת ספר בראשית לשתי חטיבות

חטיבה א' - סיפורים אוניברסליים [פרקים א-י"א]

פרקי	תולדות	סיפורים
א-ד	שמים וארץ	אודות... אדם בגן עדן
ה-ט	אדם עד נח	המבול
י-י"א	בני נח עד 70 אומות	מגדל בבל ודור הפלגה

חטיבה ב' - הבחירה בעם ישראל [פרקים י"א-י"ג]

פרקי	תולדות	סיפורים אודות...
י"א	שם תרח עד	(היכרות ראשונית עם אברהם)
י"א-כ"ה	תרח	הבחירה באברהם וביצחק
כ"ה	ישמעאל	דחיתו
כ"ה-ל"ה	יצחק	יעקב ועשו
ל"ו	עשו	דחיתו
ל"ז-נ	יעקב	12 השבטים, יוסף ואחיו, הירידה למצרים

[ספר בראשית מסתיים כאשר נגמרים תהליכי הבחירה והדחיה:

כל בניו של יעקב אבינו עתידיים להמשיך את עם ישראל. ייתכן שזוהי המשמעות של שינוי שמו של יעקב אבינו ל"ישראל".]

מה מהות הקשר בין שני חלקיו של ספר בראשית? מדוע הספר מפסיק להתייחס לאנושות בכללה ועובר לספר על משפחת אברהם בלבד?

במילים אחרות:

מדוע בוחר ה' באברהם לאחר המבול והפלגה?

בתשובות לשאלות אלו טמון המסר המרכזי של ספר בראשית, וכדי לענות עליהן עלינו להעמיק בחקר המבנה שיצרו ספרי התולדות.

שם ושם ה'

כשם שהפתיחה לכל אחד מה"פרקים" העיקריים בספר בראשית היא פרשיית תולדות, כך גם הסיום של כל פרק כזה עוסק, באופן זה או אחר, בשם ה':

ה"פרק" הראשון - הסיפורים אודות אדם הראשון - מסתיים בפסוק יוצא דופן:

10. בראשית ד; כו - סיום ה"פרק" הראשון - הסיפורים אודות אדם הראשון

"ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש, אז הוחל לקרא בשם ה' "

המילה "הוחל" יכולה להתפרש מלשון "התחלה" ויכולה להתפרש מלשון "חולין":

11. רש"י על בראשית פרק ד פסוק כו

(כו) אז הוחל. לשון חולין לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה לעשותן אלילים ולקרונתן אלהות:

12. אבן עזרא על בראשית פרק ד פסוק כו

(כו) ודקדוק הוחל - מפעלי הכפל ולולי היות החי"ת מהגרונ היה נדגש והוא מגזרת תחלה והטעם שהחלו להתפלל. ואלו היה מחילול היה השם סמוך אל המלה:

13. פירוש הרא"ש על בראשית פרק ד פסוק כו

אז הוחל לקרא בשם ה'. מלמד שבאו בני הדור ושאלו לו לאנוש מה שמו של אביך א"ל שת שמו של אבי אביך א"ל אדם ושם אביו של אדם מה היה שמו א"ל לא היה לו אב אלא הקב"ה בראו גולם מן הארץ ונפח בו נשמת חיים אמרו לו כיצד עשהו מיד לקח רגיבת עפר ועשאו צורת גולם ונכנסו בנפיהו השד והיה בו חיות מיד אמרו זה אלהינו והאמינו בו וזהו שאמרו בב"ר אתם קראתם לע"ז שלכם בשמי אף אני אקרא למי הים:

14. ספורנו עה"ת ספר בראשית פרק ד פסוק כו

(כו) אז הוחל לקרא בשם ה'. אז התחילו צדיקי הדור לדרוש לרבים את שם ה' כענין ויקרא שם בשם ה' אל עולם כי הוצרכו לסתור דעות עובדי כוכבים וגלולים שהתחילו אז לדבר רז"ל:

יהא פירושו של הפסוק אשר יהא, ברור כי רצון ה' היה שהאדם יקרא בשם ה'.

כפי שצינו, פסוק זה מופיע לאחר סיפורי גן העדן, הכוללים את חטא אדם הראשון ועונשו ואת חטאו של קין ועונשו.

מסתבר שלמרות כל הכשלונות הללו עדיין היו לה' ציפיות מבני האדם:

בני האדם אמורים לנסות ליצור קשר עם ה' - לקרוא בשמו.

אולם בניגוד לציפיות אלה בא סיפור המבול. בני האדם השחיתו את דרכם במידה גדולה עד כדי כך שה' החליט להשמיד את הבריאה כולה ו"להתחיל מחדש" עם נח ומשפחתו.

סיפור המבול מסתיים בקבוצת פרשיות המסופחת אליו: מצוות בני נח, "ברית הקשת" והסיפור אודות שכרותו של נח.

לקראת סיומה של קבוצת פרשיות זו אנו מוצאים שוב התייחסות לשם ה'.

לאחר שקילל את כנען על מעשהו בירך נח את בנו שם:

15. בראשית ט; כו

"ברוך ה' א-להי שם...".

ככל הנראה, לא לחינם קרא נח לבנו "שם".

נח רצה לבטא בכך את שאיפתו שצאצאיו של שם אכן יגשימו את ייעודם - לקרוא בשם ה'.

[גם בחז"ל יש התייחסות מיוחדת לשם, בנו של נח: הוא מתואר כמייסדה של ה"ישיבה" הראשונה - בית מדרשו של שם ועבר - שבה, על פי חז"ל, למדו האבות!]

אולם בניגוד לציפיותיו של נח מצאצאיו אנו מוצאים גם כאן כישלון של הדורות הבאים.

הפשטנים, אם בכלל התייחסו לפירושו של רש"י, היה זה בדרך כלל כדי לדחותו.

כך אומר ראב"ע, בלא שיזכיר את שמו של רש"י או את מדרשם של חכמים:

19. ראב"ע בפירושו לפסוק ד'

ואלה בוני המגדל לא היו טיפשים שיחשבו לעלות אל השמים. גם לא פחדו מהמבול, כי נח ובניו – שנשבע להם השם – הם היו, וכולם סרים אל משמעתם, כי בניהם היו.

הצד השווה בכל שלושת פירושי רש"י, והוא המאפיין את יחסם של חז"ל לחטא דור הפלגה, שהם רואים בחטא זה מרד חמור בה' או בהנהגתו את עולמו.¹

חטא דתי כה חמור יוצר ציפייה לעונש שחומרנו תהא בהתאמה לחטא.

אולם בפועל אנו מוצאים עונש קל לבני אותו דור: בלבול שפתם והפצתם על פני כל הארץ.

רש"י מתמודד עם שאלה זו, שוב בעקבות בראשית רבה (שם):

20. רש"י בפירושו לפסוק ט, ד"ה "ומשם הפיצם"

וכי אי זו קשה, של דור המבול או של דור הפלגה? אלו [דור המבול] לא פשטו יד בעיקר, ואלו [דור הפלגה] פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו, ואלו לא נאבדו מן העולם? אלא שדור המבול היו גזלנים והייתה מריבה ביניהם, לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם, שנאמר: 'שפה אחת ודברים אחדים'. למדת ששנוי המחלוקת וגדול השלום.

אלא שהדבר נראה תמוה:

אם האחדות ששררה ביניהם נחשבת לזכותם הגדולה, מדוע היה העונש לאותו דור בפגיעה באחדותם?

התשובה לכך היא שאחדותם נועדה לשם חטא:

הרי מאותו פסוק שלמד רש"י על זכותם – "שפה אחת ודברים אחדים" – למד לפני כן על חטאם.

כוונת המדרש אפוא ללמדנו, כי אחדות אנושית, אף שהיא משמשת לרעה ויש צורך לבטלה, לזכות תיחשב.

הרקע הממשי של הסיפור

הקורא בסיפור גן העדן בפרשה הקודמת, אינו שואל עצמו בד"כ שאלות הנוגעות לרקע הממשי של הסיפור:

היכן מקומו של גן העדן, איזה מין ממיני האילנות היה עץ הדעת טוב ורע או עץ החיים, כיצד דיבר הנחש וכיוצא באלו שאלות, מכיון שסיפור גן העדן, כמו סיפורים נוספים בפרשות הראשונות של ספר בראשית, נושא אופי א-ריאליסטי ברור.

ונשאלת השאלה האם גם סיפורנו נושא אופי כזה?

בראשיתו נוקב סיפורנו בשמו של אזור גיאוגרפי ידוע "בקעה בארץ שנער", הוא העמק שבין הנהרות פרת וחידקל, ובסיומו הוא נוקב בשמה של העיר בבל.

העיר בבל היא אחת העתיקות והמפורסמות בערי המזרח הקדמון, ונזכרה רבות במקרא.

¹ ראה בבלי סנהדרין ק"ט, א; בראשית רבה פרשה ל"ח; תנחומא סוף פרשת נח (ט"ז-ט"ח) ושאר מדרשים.

פרק י' פותח בראשית "תולדות" 70 אומות העולם, (יחידות 15-16 במקור 3),

המציינת את תחילתה של יחידה חדשה בספר.

גם בסיומה של יחידה זו – בסיפור על מגדל בבל – יש התייחסות ל"שם", אך נראה שהפעם אין זה השם הנכון!

מגדל בבל

בכדי להבין את התייחסותם של 70 האומות שתוארו ביחידה ל"קריאה בשם ה'", יש לנתח את סיפור מגדל בבל שמופיע בין שתי שושלות של בני שם:

16. בראשית פרק י' – שושלת שם הראשונה

(כב) בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשָׁד וְלֹד וְאַרְם: (כג) וּבְנֵי אָרַם עוֹץ וְחוּל וְגֵתֵר וְנֹשׁ: (כד) וְאַרְפַּכְשָׁד יָלַד אֶת שְׁלַח וְשְׁלַח יָלַד אֶת יֶעֶבֶר...

17. בראשית פרק י"א – מגדל בבל

(א) וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שְׂפָה אַחַת וְדִבָּרִים אַחָדִים: (ב) וַיְהִי בְּנִסְעֵם מִקֵּדָם וַיִּמְצְאוּ בְקִעָה בְּאָרֶץ שִׁנְעָר וַיָּשְׁבוּ שָׁם: (ג) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל עֵהוּ הִבֵּה נִלְבְּנָה לְבָנִים וְנִשְׂרָפָה לְשָׂרְפָה וְנִתְּהִי לָהֶם הַלְבֵנָה לְאֲבָן וְהַחֲמֵר הִזָּה לָהֶם לְחֵמֶר: (ד) וַיֹּאמְרוּ הִבֵּה נִבְנֶה לָנוּ עֵיר וּמְגִדָּל וְרֵאשׁוּ בְשָׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ: (ה) וַיֵּרָד יְהוָה לִרְאֹת אֶת הָעֵיר וְאֶת הַמְּגִדָּל... (ט) עַל פֶּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי שֵׁם בָּלַל יְהוָה שְׂפַת כָּל הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הִפְיָצָם יְהוָה עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ:

שושלת שם השנייה

(י) אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם שֶׁם בֶּן מֵאֵת שָׁנָה וַיּוֹלַד אֶת אַרְפַּכְשָׁד שְׁנַתִּים אַחֵר הַמְּבּוּל: (יא) וַיְחִי שֵׁם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת אַרְפַּכְשָׁד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלַד בְּנָיִם וּבָנוֹת: (יב) וְאַרְפַּכְשָׁד חִי חֲמֵשׁ וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלַד אֶת שְׁלַח: (יג) וַיְחִי אַרְפַּכְשָׁד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת שְׁלַח שְׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלַד בְּנָיִם וּבָנוֹת... (כ) וַיְחִי תָרַח שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלַד אֶת אַבְרָם אֶת נַחוֹר וְאֶת הָרָן: (כז) וְאַלְהָה תּוֹלְדֹת תָּרַח תָּרַח הוֹלִיד אֶת אַבְרָם אֶת נַחוֹר וְאֶת הָרָן וְהָרָן הוֹלִיד אֶת לוֹט:

כאשר קוראים את ארבעת הפסוקים הראשונים של סיפור מגדל בבל קשה להצביע על חטא כל שהוא של בוני המגדל:

מה היה אפוא חטאם של דור הפלגה?

גישת רש"י בעקבות המדרש

רש"י הלך בפירושו בעקבות הדרש, ואת הרמז לחטא הוא מוצא, בעקבות בראשית רבה (ל"ח, ו), כבר בפסוק א "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים".

ישפה אחת' – פירושו לשון אחת משותפת;

'דברים אחדים' – פירושו הסכמה אחת (כך פירש רד"ק).

ובכן, על מה הייתה הסכמתם? שלוש אפשרויות בדברי רש"י:

18. רש"י על פסוק א'

באו בעצה אחת ואמרו: לא כל הימנו שיבור לו את העליונים. נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה.

דבר אחר: על יחידו של עולם.

דבר אחר: 'ודברים אחדים' – אמרו: אחת לאלף ותרניו שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות.

דברים אלו נלמדים בדרך דרש, רחוקה פחות או רחוקה יותר מלשון הכתוב, נחזור אליהם בהמשך.

הן תיבותיו הראשונות של הפסוק – "וירד ה'", והן תיבותיו האחרונות – "בני האדם", עוררו קשיים אצל הפרשנים.

הקושי הראשון הוא תיאולוגי: וכי צריך ה' לירד כדי לראות את מעשי בני האדם?

אומר קאסוטו :

22. קאסוטו

"יש כאן רמז סאטירי: הם חשבו שיגיע ראש מגדלם עד השמים, אבל בעיני ה' לא היה בניינם הענקי אלא מעשה ננסים, דבר שבארץ ולא בשמים, ואם היה היושב בשמים רוצה לראותו מקרוב, היה לו לרדת מן השמים ארצה..."

את המילים "בני האדם", שהן כה בולטות בייתורן בסוף פסוקנו, מציע קאסוטו לראות רמז סאטירי:

...לא האלים בנו את המגדל, כפי שטען המיתוס הבבלי, אלא בני האדם הם שבנו את העיר ואת המגדל".

פרשנות חז"ל בעקבות הכרת הרקע הממשי

תפיסה זו של הסיפור, כמחאה סאטירית המכוונת נגד גאוותם האלילית של יושבי בבל הקדמונים, מחזירה אותנו לפירושים של חז"ל (שהובא ברש"י) לחטאם של בוני המגדל והעיר.

הנה דברי מדרש בראשית רבה (לח, ו) במקורם:

23. בראשית רבה (לח, ו)

ר' יוחנן אמר: 'ודברים אחדים' – שאמרו דברים חדים על: (דברים ו', ד) 'יה' א-להינו ה' אחד'. ... אמרו: לא כל הימנו לבור לו את העליונים, וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל, ונעשה עבודת כוכבים בראשו, וניתן חרב בידה, ותהא נראית כאילו עושה עמו מלחמה.

מתברר אפוא שהמדרש קושר בין מגדל בבל לבין עבודת כוכבים שנעשתה בראשו, מה שתואם בדייקנות את ידיעותנו על תכליתם של המגדלים שנבנו במקדשה של בבל ועל השימוש שנעשה בהם.

אולם המדרש אומר יותר מכך:

יסודה של האלילות הזאת הוא בגאוותו ובטיפשותו של האדם, הסבור שהוא יכול לחרוג מגבולותיו האנושיים.

הודות לתבונתו ולכישורו הטכני, שבהם נתברך על ידי בוראו, הוא סבור שיוכל לפלוש לתחום הא-לוהי, לכפות עצמו על "העליונים" ולהתהלך עמם כשווה.

אין זו אלא הכרזת מלחמה נלעגת של האדם על ה'.

הרב אלחנן סמט מסביר שחז"ל היו קרובים הרבה יותר מפרשני ימי הביניים "רודפי הפשט" לרקע הממשי של סיפור מגדל בבל, הן מבחינת הזמן שבו חיו והן מבחינת המקום.

הם חיו בארץ ישראל או בבבל עצמה, בתקופה ששרידי המגדלים בבבל, וכן שרידי העיר בבל, היו עדיין ניכרים לעין ומרשימים את עין רואיהם (דורות על גבי דורות נטלו תושבי המקום את הלבנים השרופות ממגדל בבל כדי לבנות בהן את בתיהם).

והרי הערכה, כמעט ארכיאולוגית, מפי אמוראים מבבל, על מידותיו של מגדל בבל ומה שנותר ממנו:

המחקר הארכיאולוגי עסק מראשיתו בחפירות בבבל, וזה כמאה שנה ויותר עברו מאז החל לחשוף רקע ממשי מאוד של סיפורנו, הן בשרידי מבנים והן בתעודות כתובות.

רקע זה מתואר בקיצור בפירושו של קאסוטו (מנח עד אברהם עמ' 155-158) ובספר עולם התנ"ך לבראשית (עמ' 83), והוא ניתן להלן בקיצור נמרץ, על סמך כמה מקורות, כפי שמסכמם הרב אלחנן סמט בשיעורו:

21. הרב סמט

"גדולה מאוד הייתה העיר בבל כבר בימים קדומים, ומפואר היה מקדשה שנבנה לאל מרדוך, ושמו באכדית אַ-סַג-אֵילֵא שתרגומו לעברית הוא: "הבית הנושא את ראשו (אל-על)". בתחומו של מקדש זה התרומם בימים הקדומים מגדל עצום ורב מידות, גבוה ורחב יותר מכל המגדלים מסוגו, המפארים את מקדשי הערים הגדולות האחרות בארץ בבל, והקרויים באכדית 'זיקורתי'. שמו של מגדל זה בתרגום לעברית היה "בית יסוד שמים וארץ".

את שרידיו של מגדל בבל זה, שעליו מספרת פרשתנו, ניתן לראות גם בימינו, והם נחפרו בסוף המאה הי"ט ובתחילת המאה העשרים.

אין אנו יודעים מתי נבנו לראשונה המקדש והמגדל שבו בעיר בבל, ואף אנשי בבל הקדומה לא ידעו זאת, אולם הם היו גאים מאוד בבניינים המפוארים הללו, וייחסו את בניינם בימים הקדמונים אל האלים עצמם, כפי שעולה מן המיתוס הבבלי 'אָנוּמֵה אֵלֵיש' (הוא סיפור הבריאה הבבלי).

מטרת המגדל במקדשה של העיר בבל כמו גם של שאר מקדשי הארץ הייתה לשמש מקום מפגש בין האלים, יושבי השמים, לבין האדם אשר בארץ.

טור עצום של מדרגות היה מקיף את המגדל, ומביא את כוהני המקדש עד לשיאו.

בראש המגדל היה מצוי מקדש, שבו היו הכוהנים "נפגשים" עם האלים.

על רקע זאת, טוען הרב סמט שביקורתו של ראב"ע על פירוש רש"י, באמרו: "ואלה בוני המגדל לא היו טיפשים שיחשבו לעלות אל השמים" – אינה במקומה.

היא נובעת מן הפער העצום בין תפיסתו של הפרשן היהודי שחי לפני כשמונה מאות שנה, לבין תפיסתם האלילית המיתולוגית של עובדי עבודה זרה הקדמונים.

ידיעתן של עובדות היסטוריות-ארכיאולוגיות אלו, הביאה את קאסוטו לפרש את סיפורנו כסאטירה, שנועדה ללעוג לגאוותם האלילית של אנשי בבל.

העיר בבל, על מקדשה ומגדלה, חרבה במהלך ההיסטוריה הארוכה והקדומה כמה פעמים, והיו תקופות ארוכות שבהן היו העיר, ובעיקר המגדל, עיי חרבות.

כדוגמה לפרטים בסיפור שאותם מפרש קאסוטו כסאטירה (ראה דבריו הכלליים בעמ' 157-158, וכן בכמה מקומות בפירושו עצמו), נתמקד בפסוק המקשר על פי הרב אלחנן סמט בין שתי מחציותיו של הסיפור, ומשמש בעצמו כ'ציר-מרכזי' שלו: - מקור 16 -

וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם.

24. בראשית רבה ל"ח, ח'

האחדות החברתית היא שיוצרת את תחושת העצמה האנושית, והיא שנותנת את הכוח ואת הכלים לתוכניות הגרנדיוזיות של בניית עיר ענק ובה מגדל שראשו מגיע השמימה.

אמר ר' חייא בר אבא: המגדל הזה שבנו, שלישי נשרף ושלישו שקע ושלישו קיים, ואם תאמר שהוא קטן [- השליש הקיים], ר' הונא בשם ר' אידי אמר: כל מי שהוא עולה על ראשו רואה דקלים שלפניו כאילו חגבים.

אם תתפורר אחדות זו מסיבות כל שהן, לא תוכל המזימה להתממש, ועל כן יש למהר בבניית העיר והמגדל.

בתקופתם של חז"ל עוד היו למיתוס האלילי הקדום מהלכים באזור זה, והקישור בינו לבין השרידים העתיקים הניכרים לעין בבבל, ובין שני אלו לסיפור התורה המגיב עליהם, היה אך טבעי ומובן.

כאשר מעיינים בסיפור, רואים שיש שני מוטיבים החוזרים בסיפור (כל אחד מהמוטיבים חוזר חמש פעמים):

על פי תפיסה זו של סיפורנו, המשותפת לחז"ל ולפרשנים בני ימינו, סיפורנו עוסק **בחטא החמור של האנושות: במרד שלה נגד ה'.**

שני המוטיבים מהווים שני מרכיבים של אחדות בני האדם בתחילת הסיפור, ובשני התחומים האלה חל הפירוד:

מרד זה, יסודו בגאווה של האנושות - בחתירתה לטשטוש התחום בין האנושי לא-לוהי, ופריו הרי הוא **האלילות והמיתוס האלילי**.²

בתחילה, **כל בני האדם** (המכונים "**כל הארץ**") היו מאוחדים על ידי **שפה אחת**, ורצו להתיישב **במקום אחד**, כדי לא לפוץ על פני כל הארץ.

כלומר **חטאם של בוני מגדל בבל אינו ברצונם להיות מאוחדים, אלא ביומרתם להעפיל השמימה ולחרוג מגבולם האנושי.**

בסופו של הסיפור, ה' **מפר את אחדות השפה**, וגורם להפצתם על פני כל הארץ.

"ונעשה לנו שם" – הוא תמצית היומרה הזאת.

סיכום
נראה כי במקום להתמסר לקריאה בשם ה' דור הפלגה "הוציא אותנו מהתמונה" - כל מאמציהם מכוונים לטובת עצמם ולהנצחת שמם.

בכתובות הקדשה של מלכים שונים שנמצאו בחפירות מסופוטמיה (חלקן בלבנים ששוקעו ביסודות הזיקורתים – המגדלים) נאמר לא פעם שראשם של המגדלים שבנו מגיע לשמים.

התנהגותם אמנם טובה בהרבה מזו של בני דור המבול, אולם ה' אינו מרוצה מכיוון שהם מכוונים חברה **אנתרופוצנטרית** (חברה שבה האדם נמצא במרכז סולם הערכים), במקום חברה **תאוצנטרית** (חברה שמציבה את רצון הא-ל במרכז סולם הערכים).

בכתובות אלו נאמר כמה פעמים, **שהמלכים שבנו את המגדלים (או ששיקמו אותם) "עשו שם" לעצמם ולמלכותם.**

שוב נדמה שייעוד האנושות - "**לקרוא בשם ה'**" - איננו עומד להתגשם.

במקרה אחד כותב גודא, מלכה של העיר **לגש** (בתחילת האלף השני), כי **מפני השם שעשה לו בבניית המגדל – נתקבל בין האלים.**

לפיכך מחליט ה' להפיץ את בני האדם על פני כל הארץ ולחלקם לעמים שונים, מתוך תקווה שהתאחדותם הבאה תהיה למען מטרה ראויה יותר.

לפי הבנה זאת הסיפא של הפסוק – "**פן נפוץ...**", משמעה **'שמא נפוץ'**, והיא מבטאת את החשש מפני מה שעלול **למנוע** מן החברה המאוחדת לעשות לה שם.

ביחידה הבאה של הספר, הפותחת ב"**תולדות שם**", כבר מתחילים הסיפורים אודות אברהם.

² הזיקורתים במסופוטמיה הם כנראה המבנים המונומנטליים הקדומים ביותר בתרבות האנושית שהוקדשו לפולחן אלילי. הזיקורת הקדום ביותר לדעת הארכיאולוגים, הוא זה ששרידיו נחפרו בתל העיר ארך (כ-2000 ק"מ דרומית מזרחית לבבל), והוא שייך לראשית התקופה השומרית, או אף לתרבות שקדמה לשומר, לתקופה שקדמה להמצאת הכתב.

על כן אין להבין את סיפור מגדל בבל כסיפור שנועד להסביר כיצד נוצרו הלשונות השונות והעמים השונים כי אם כסיפור המסביר את **הרקע לבחירת ה' באברהם**:

הפירמידות במצרים, שהן המקבילה המצרית לזיקורתים שבמסופוטמיה מבחינת העצמה המונומנטלית, הן מאוחרות לראשית בנייתם של המגדלים בבבל, והן גם אינן משמשות כמקדשים לאלים, אלא כבתי קברות מפוארים לפרעוני מצרים.

על אברהם, הנבחר מבני שם, מוטל הייעוד להחזיר לעולם את הקריאה בשם ה' ולתקן את שעיוותו בני דור הפלגה.

לא ייפלא אפוא שבבניית מגדל בבל – הזיקורת הגבוה מכולם – רואה התורה את ראשית המרד האנושי בה, את ראשית האלילות.

אין אפוא פלא שפעולותיו הראשונות של אברהם בהגיעו לארץ הן בניית מזבח בבית אל וקריאה בשם ה':

על פי הביאור המוצע לסיפורנו, יש לתמוה על כך שהוא מתעלם מן השימוש הפולחני האלילי שנעשה במגדל, מה שהובלט בדברי חז"ל שהובאו בסעיף הקודם. אולם דבר זה **אופייני לספר בראשית, שאינו מזכיר קיומה של עבודת אלילים בין העמים** (מלבד רמזים בודדים כגון ל"ה, ב-ד). ראה על כך בספרו של י"מ גרינץ "חודו וקדמותו של ספר בראשית", ירושלים תשמ"ג, עמ' 74-76. התעלמות זו אינה מונעת את הטיפול בשרשיה ההיסטוריים והאידיאיים של האלילות, כפי שהדבר נעשה בסיפורנו.

25. בראשית י"ב

(ח) **וַיֵּצֵא מֶשֶׁךְ הַקֶּהֱן מִקֵּדֶם לְבֵית אֵל וַיֵּט אֶהְלֵה בֵּית אֵל מִקֵּדֶם וְהָעֵי מִקֵּדֶם וַיָּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה:**

³ בפסוקים א', ד', ח', ט' (פעמיים).

⁴ בפסוקים א', ו', ז' (פעמיים) ט'.

עיקרון העולה בחשיבותו על הכלל החשוב "ואהבת לרעך כמוך"?

ניתן להציע שבן עזאי איננו מתכוון לרשימות התולדות עצמן אלא למסר הכללי של ספר בראשית העולה ממבנה הספר כפי שהוא מוכתב ע"י ספרי התולדות:

"ואהבת לרעך כמוך" הוא אמנם כלל גדול בתורה, אך הבנת ייעודו של עם ישראל - להביא את הקריאה בשם ה' לאנושות כולה - היא כלל גדול ממנו.

"זה כלל גדול בתורה"

לאור הדברים שלמדנו ניתן לפרש מימרא תמוהה של בן עזאי:

26. ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד

"רבי עקיבא אומר: 'ואהבת לרעך כמוך' - זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: 'זה ספר תולדות אדם' [בראשית ה'; א] - כלל גדול מזה".

כיצד יכול אדם להעלות על דעתו שרשימת תולדות סתמית כזו שבפרק ה' בבראשית מכילה עיקרון כל שהוא, לא כל שכן